

ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНИХ ПРОЯВІВ ЖІНОК-ЗЛОЧИННИЦЬ

В статтє представлєны результати изучєния личности жєницин-прєступниц. К их личностным особенностями относятся агрессивность, склонность к риску, инфантилизм, пренебрежительное отношение к правовым и нравственным нормам, лживость, корыстность, безответственность, иждивенчество.

Ключевые слова: личность, преступность, психологическая структура личности, агрессивность.

У статті викладені результати вивчення особистості жінок-злочинниць. Їх особистісними проявами є агресивність, схильність до ризику, інфантилізм, нехтування правовими та моральними нормами, брехливість, корисливість, безвідповідальність, утриманство.

Ключові слова: особистість, злочинність, психологічна структура особистості, агресивність

The results of studying of female criminals are offered in the article. Their personal particularities are aggressiveness, tendency to take risks, infantility, negation to law and moral norms, mendacity, mercenariness, irresponsibility and parasitic attitude.

Key words: personality, criminality, psychological structure of personality, aggressiveness.

Постановка проблеми Сучасна психологія відмовилась від традиційного розуміння особистості як випадкової сукупності психологічних рис. Вважається, що особистість є певною системою, втім погляди у психологічній науці на особистість різноманітні. У юридичній науці проблема вивчення особистості злочинця остається актуальною вже тривалий час. Правники вважають, що особистість злочинця є окремим, самостійним соціальним та психологічним типом, специфіка котрого зумовлює особливості проявів та світогляду злочинців, їх реакцій на вплив соціального середовища [2,с.15]. Кримінологами Ю.М.Антоняном, В.Н.Кудрявцевим, В.Є.Еміновим запропонована структура особистості злочинця, яка складається з різнорівневих елементів: риси характеру, уявлення про себе, світогляд, знання, вміння, навички, моральність, стать, вік, стан здоров'я[2,с.33]. На жаль, така структура особистості не відображає специфіку особистості злочинця, по суті є статистичною структурою, внутрішнє неузгодженою, перевантаженою. Таким чином, питання психологічної структури особистості злочинця, як і визначення специфічності особистості злочинця, дотепер остаються відкритим.

Аналіз досліджень та публікацій з даної проблеми

Термін «особистість» (з лат. persona), відображає неповторну глибинну природу людської істоти, яка водночас є природженою та надбаною. Особистість

розглядається у сучасній психології як складна система, в якій інтегруються та певним чином диференціюються психічні властивості, котрі розвиваються у кожного індивіда під потужним впливом соціальних факторів за умов здійснення ним діяльності, а також спілкування з іншими людьми. Не викликає сумніву, що особистість завжди конкретно-історична, оскільки вона, за думкою С.Д.Максименко, є продуктом своєї доби і тих суспільно – економічних відносин, сучасницею та учасницею яких вона є. В контексті генетичного підходу можливо виокремити в особистості п'ять підструктур (одиниць): біопсихічну, індивідуальні особливості психічних процесів, досвід, спрямованість особистості, здібності [6,с.141]. У дослідженнях О.Ф.Лазурського, В.М.Мясіщева, Ф.Лерша, С.Л.Рубінштейна, О.М.Леонтьєва, О.Г.Ковальова, Г.С.Костюка, К.К.Платонова, В.Ф.Моргуна, В.А.Ядова та інших виявляється тенденція до побудови системної психологічної структури особистості. Ще в середині минулого сторіччя Ф.Лерш запропонував в структурі особистості поєднати соціально-психологічний та діяльнісний плани особистості. Цей варіант побудови структури особистості підтримали Г.С.Костюк та П.М.Пелєх. Структура особистості за Г.С.Костюком, це єдність різнорівневих психічних процесів та властивостей особи. Вчений вважав, що основними елементами структури особистості є такі: підсистема спрямованості, підсистема освіченості,

свідомість і самосвідомість, розумові якості, динамічні особливості поведінки, характер [4,с.82]. Підсистема спрямованості багаторівневе утворення, яке складається зі ставлення особистості до оточуючого світу, її потреб, інтересів, цінностей, настанов, цілей, почуттів. Підсистема освіченості є вельми індивідуальною, оскільки складається із набутих особистісних знань, які визначають, зокрема, форму існування свідомості. Завдяки свідомості та самосвідомості людина стає особистістю, усвідомлює себе, свої ставлення, обов'язки, функції, а також власне і навколишнє буття. Такі динамічні особливості поведінки як темперамент, хоча і є спадковими, але врешті-решт підпорядковуються соціально визначеним рисам особистості і певною мірою впливають на характер. Характер є найбільш яскравою складовою структури особистості і як індивідуальна своєрідність психічного складу особистості проявляється у ставленні до суспільства, інших людей, праці, до себе. Погодимось з думкою Г.С.Костюка, що особистість є складною системою, як і біологічною, такою що забезпечує її фізичний розвиток, так і соціальною, котра визначає її розвиток і становлення, власне, як особистості. Схожої думки додержувався К.К.Платонов, який доводив, що протиставляти біологічне та соціальне в структурі особистості не доречно. Концепція динамічної психологічної структури особистості за К.К.Платоновим, утворюється взаємодією чотирьох підструктур: підструктурою біопсихічних властивостей, підструктурою психічних процесів, підструктурою досвіду та підструктурою спрямованості особистості[7]. Перша підструктура поєднує вікові, статеві та типологічні властивості особистості, їх можливі патологічні зміни, які певним чином залежать від фізіологічних та морфологічних особливостей. Підструктура форми відображення складається з індивідуальних особливостей психічних процесів людини та своєрідно виявляються у її пізнавальній і емоційно-вольовій діяльності. Підструктура досвіду охоплює знання, вміння, навички, які набуває людина упродовж свого життя під час навчання та виховання. Безперечно, провідним у надбанні досвіду є саме соціальний чинник. Остання підструктура включає в себе мотивацію та установки

особистості, її моральні якості, взаємовідношення з іншими людьми. Отже, природні риси наявні в особистісній структурі як соціально зумовлені її складові, тобто біологічне та соціальне перебувають у взаємодії і єдності. За концепцією Б.Г.Ананьєва, особистість є продуктом життєвого шляху людини, тому структура особистості будується в процесі соціального поступу. Основою особистості є її структура, яка складається із відносно стійких компонентів особистості: темпераменту, характеру, здібностей, емоційно-вольових якостей, мотивації. У структурі особистості наявні також взаємозв'язки між соціальними, соціально-психологічними та психофізіологічними характеристиками людини. Тобто, особистість являє собою інтегральну цілісність біологічних, фізіологічних, соціальних елементів, що взаємодіють за принципами субординації та координації. Важливою властивістю особистості є самосвідомість, яка виявляється у самопізнанні та самоорганізації і певною мірою впливає на поведінку і діяльність людини. [1,с.265, с.284]. Визначив особистість як цілісне утворення, яке є відносно пізнім продуктом суспільно-історичного та онтогенетичного розвитку людини О.М.Леонтьєв[5]. Реальною основою особистості людини визнається вся сукупність її відношень до світу, що за своєю природою є суспільними й реалізуються разом. На думку вченого, усі психологічні підструктури особистості, а саме: темперамент, потреби та інтереси, навички, емоції та відчуття, морально-етичні риси характеру тощо неодмінно будуть себе виявляти в умовах життя особистості. Розглядаючи психологічну структуру особистості, Г.Айзенк висловив думку, що особистість – більш чи менш стабільна та стійка структура характеру, темпераменту і конституції людини, котра зумовлює її адаптацію. До речі, таке визначення Г.Айзенка та його колеги Р.Кеттелла співвідноситься з поглядами психологів О.Г.Ковальова, К.К.Платонова, В.М.Мясищева, Н.С.Лайтеса, Б.М.Теплова, Л.С.Виготського. Згідно поглядам Г.Айзенка та Р.Кеттелла, структура особистості має ієрархічну будову, оскільки існує багаторівнева організація властивостей особистості: більш часткові

властивості детерміновані більш загальними. Так, наприклад, такі властивості як ригідність, суб'єктивізм, збудливість є частковими формами вираження інтравертованості та при певних обставинах впливають на поведінку людини. На підґрунті такої різномірневої супідрядності випадкових, групових та спільних факторів будується ієрархічна структура кожної особистості [9]. Також складною і відкритою системою вважав особистість Г.Оллпорт, адже розвиток особистості відбувається у взаємодії та взаємозв'язку із оточуючими людьми. Часто теорію Г.Оллпорта називають «теорією рис», оскільки за думкою вченого, структура особистості первісно представлена як риси (трайти), і водночас поведінка особистості мотивується трайтами [8, с.384]. Особистість, у його трактовці, є динамічною організацією особливих мотиваційних систем, звичок, установок і особистісних рис індивіда, які визначають унікальність його взаємодії із соціальним середовищем. Тобто, саме соціальні відносини творять особистість, «відв'язуючи» її від суто біологічних потреб. Не дивлячись на розмаїття поглядів у психології на особистість і її структуру зазначимо, що можливо розрізнити і типові (найбільш загальні) і індивідуальні їх компоненти. Слушною є думка С.Д.Максименка, який вважає, що особистість є унікальною саморозвиваючою єдністю, і дослідження її структури допомагає вирішити проблеми виникнення самої особистості, механізмів, напрямків та витоків її розвитку, а також питання, пов'язані з взаємодією елементів особистості [4, с.142]. Отже, особистісні прояви особистості є яскравими компонентами, що проявляються в діяльності людини протягом усього життя.

Мета статті: викладення результатів дослідження особистісних проявів жінок-злочинниць.

Виклад основного матеріалу дослідження Методологічним підґрунтям дослідження є: теорія єдності психіки та діяльності, системно-структурний діяльнісний підхід та сучасна теорія генетичної психології. Дослідження проводилося у кримінально-виконавчій установі мінімального рівня безпеки Державного департаменту з питань

виконання покарань в Харківській області, де відбувають покарання жінки вперше засуджені до позбавлення волі. Вибірка була обмежена за ознаками статі та віку, обсяг вибірки досліджуваних 276 осіб. Першу групу складають жінки-злочинниці, всього 203 особи, у віці 20-47 років. В це число не були включені особи, які знаходяться у карантинному приміщенні та ті ув'язнені, що проходять первинний курс лікування від алкоголізму або наркоманії. Для систематизації даних учасників дослідження була складена картотека, яка включала кодоване ім'я, соціально-демографічні дані, статті КК України, строк покарання та ін. До другої групи випробуваних увійшли також жінки, працівники установи та швачкогосподарства «Еліта», всього 73 особи, у віці 19-45 років. У дослідженні були використані наступні методи: метод аналізу документів, а саме вивчалися матеріали особових справ, зошити індивідуальної роботи, картотеки первинної діагностики психолога на цих засуджених; тестування за методикою «Форма по вивченню особистості» А. Штумпфа (автори методики Н. Stumpf, A. Angleiter, T. Wieck, D. Jackson, H. Bloch-Till). Методика «Форма по вивченню особистості» складається з 234 тверджень, які групуються у шкали – потреба в досягненні (Achievement), товариськість (Affiliation), агресія (Aggression), домінантність (Dominance), витримка (Endurance), потреба представляти себе (Exhibition), уникнення ризику (Harmavoidance), імпульсивність (Impulsivity), готовність до допомоги (Nurturance), потреба в порядку (Order), орієнтація на гру (Play), потреба в соціальному схваленні (Social Recognition), наслідування (Succorance), загальна зацікавленість (Understanding). Методика дозволяє виявити властивості особистості, її певні риси, настанови, потреби.

Результати дослідження дають можливість розглянути як вираженість індивідуальних складових особистості злочинниць, так і типові риси, які поступово формуються у процесі розвитку та соціалізації людини. Процес розвитку особистості йде шляхом упорядкування розрізнених властивостей до складних інтегральних утворень. Отже, особистість має стійкі риси, соціальні орієнтації, ідеали,

відношення до оточуючих і до різних сторін життя, які визначають особливості людини та зумовлюють її поведінку, надають певний напрямок розвитку. Швидка зміна суспільних орієнтацій, високий рівень безробіття, різка диференціація доходів

населення, неспроможність задовольнити свої життєві потреби штовхає певну частину жінок на злочин. Злочинна діяльність та перебування у кримінальному середовищі відбиваються на особистості жінок, зокрема на проявах їх особистості (див. табл. 1).

Таблиця 1

Показники особистісних проявів жінок- злочинниць ($x \pm \delta$)

Шкали	Група 1	Група 2	t	p
Ac (потреба в досягненні)	5,40 $\pm$ 2,14	8,34 $\pm$ 2,03	3,04	0,001
Do (домінантність)	7,16 $\pm$ 3,34	8,32 $\pm$ 2,94	1,54	
En (витримка)	5,73 $\pm$ 2,12	7,34 $\pm$ 1,92	2,60	0,05
Ha (уникнення ризику)	4,43 $\pm$ 3,01	8,14 $\pm$ 1,20	2,54	0,05
Im (імпульсивність)	7,32 $\pm$ 2,32	6,78 $\pm$ 2,46	0,85	-
Pl (орієнтація на гру)	8,52 $\pm$ 1,72	5,28 $\pm$ 2,25	2,78	0,05
Su (наслідування)	9,26 $\pm$ 2,26	7,66 $\pm$ 2,20	0,95	-
Un (загальна зацікавленість)	5,12 $\pm$ 2,64	8,56 $\pm$ 2,18	2,41	0,05
Af (товариськість)	9,10 $\pm$ 2,51	9,24 $\pm$ 2,25	0,16	-
Ag (агресія)	9,94 $\pm$ 2,01	5,44 $\pm$ 1,63	2,83	0,01
Ex (потреба представляти себе)	8,48 $\pm$ 1,17	8,28 $\pm$ 2,83	0,33	-
Nu (готовність допомогти)	3,26 $\pm$ 2,65	9,36 $\pm$ 2,95	2,64	0,05
Or (потреба в порядку)	6,74 $\pm$ 2,31	9,34 $\pm$ 2,08	2,15	0,05
Sr (потреба в соціальному схваленні)	7,52 $\pm$ 2,43	8,34 $\pm$ 1,75	1,09	-
In (шкала брехні)	2,78 $\pm$ 1,47	3,94 $\pm$ 1,83	2,82	0,01

Так, згідно статистичного аналізу, жінки-злочинниці більш агресивні, схильні до ризику, прагнуть уникати труднощів, не схильні до допомоги оточуючим, не бачать сенсу планувати своє майбутнє та дотримуватися порядку, легко нехтують нормами моралі та права, є внутрішньо соціально нестабільними. Разом з тим, злочинниці остаються членами суспільства, обізнані в соціальних нормах та правилах поведіння, тому вони вдаються до гри – не показувати реальних себе, маскують свої риси та якості, намагаються визвати у оточуючих жалість, співчуття щодо своєї «несправедливої та тяжкої» долі. Напівкримінальний чи маргінальний образ життя, низький соціальний статус впливають на поведінку особистості в цілому та тягне глибинні зміни усієї системи властивостей особистості. Сучасні дослідження злочинності дають підстави стверджувати, що загальна тенденція до маскулінізації насильства в соціумі призводить до руйнування стереотипних моделей поведінки чоловіків та жінок у кримінальному середовищі, зростає агресивність жінок, збільшується число випадків безпосереднього насильницького впливу з боку жінок, які діють не співвідносячи отриману вигоду із тяжкістю спричиненої шкоди власнику

майна.[3,с.233]. Вони схильні ризикнути, проявляють немотивовану лють, цинізм, намагаючись ні в чому не поступатися чоловікам заради миттєвого задоволення потреб. Втім, можливо, що демонстративність, яка в цілому притаманна жінкам, слабо сформований контроль негативних проявів емоцій та імпульсивність, разом з відсутністю співчуття та бажання допомогти жертві злочину, призводить до неочікуванно жорстокого поведіння. Кримінальна практика свідчить, що корисливо-насильницькі злочини, скоєні жінками, по жорстокості, безжальності, брутальності інколи перевершують злочини чоловіків. Занепокоєність викликає те, що кожна п'ята жінка відбуває покарання за вчинення вбивств, високим залишається показник скоєння жінками розбійних нападів та грабежів – 11%.

Бажання досягти успіху та матеріальної забезпеченості, бажання зайняти гідне положення у соціальній групі і суспільстві притаманно всім членам суспільства. Україна не стоїть осторонь проблем сучасного глобального суспільства, у якому дійсно загальнолюдськими цінностями стають цінності максимізації комфорту та задоволення, досягнення яких можливо будь-якою ціною. В ринкових умовах розвитку

українського суспільства життєвий успіх пов'язується з рівнем споживання матеріальних благ та станом матеріальної забезпеченості, хоча останнє вельми суб'єктивне поняття. Серед досліджуваних злочинниць майже 60% не працювали, вели паразитичний спосіб життя, зловживали алкоголем, приймали наркотичні речовини, притягувалися раніше до адміністративної відповідальності. Не викликає сумніву, що сукупність цих чинників (або окремі з них), викликають потужний вплив на формування і стійкість їх кримінальних поглядів, які підкріплюються високими суспільними стандартами споживання матеріальних благ і не пов'язуються у свідомості жінок-злочинниць з розміром та якістю праці, їх наявним невисоким освітнім рівнем та реальним соціальним статусом. Достовірні розбіжності у групах за показником «Загальна зацікавленість» дають можливість зробити припущення щодо невисокого бажання одержати освіту і професію у злочинниць, знайти своє місце у житті, розширювати свої зв'язки з іншими людьми. Так, жінки, які вчинили корисливі злочини, займалися шахрайством, проституцією, жебрацтвом, промотували залишки домашнього майна. Ті жінки, що скоїли корисливо-насильницькі злочини жили за рахунок дріб'язкових крадіжок на ринках, вокзалах, в дачних будівлях тощо. Зазначимо, що потерпілими від їх злочинів частіше стають люди похилого віку, підлітки або хтось з найближчого оточення, тому прибутки від злочинної діяльності незначні, і не задовольняють їх матеріальні потреби. Наприклад, 40-річна зловмисниця вчинила на території трьох областей України шахрайства, жертвами котрих стали лише літні громадяни, які за віком могли мати статус «дітей війни». Жінка представлялася соціальним працівником та розповідала потерпілим, що для них, як для «дітей війни», у соціальну службу надійшли виплати на суму 24 тис. гривень. Для того, щоб їх отримати, необхідно сплатити податок у розмірі три з половиною тисячі гривень. Допомогти старим людям сплатити податок та принести виділені державою гроші – це, мовляв її робота. Жінка поводитися впевнено і легко переконувала літніх людей віддавати гроші на сплату «податку». У жінок-злочинниць часто за плечима невдалий досвід сімейного життя і

вони мусять виховувати дітей від різних шлюбів. Іноді вони у такий протиправний спосіб намагаються на деякий час забезпечити мінімальний рівень споживання матеріальних благ для себе та своїх близьких. Зауважимо, що злочинниці все ж орієнтують на суспільні еталони та змушені діяти в межах декількох нормативно-ціннісних систем, звідси у них в свідомості «розмивається» уявлення про дозволене й недозволене і часто не спрацьовують соціальні «гальма». Злочинниці, особливо молодіжного віку, мають внутрішнє переконання щодо своєї поведінки на зразок: «так всі роблять», «моя поведінка така, як у всіх, але мені не пощастило», «не зловили, то не злодій». Отже, бажання споживати матеріальні блага не підкріплюються належним професійно-освітнім рівнем та соціальним статусом злочинниць, оскільки постановка цілей та планів життя утруднена, не виникає бажання сумлінно працювати на своє майбутнє, тому обирається найлегший шлях – шлях кримінального збагачення.

Не виявлено розбіжностей в обох групах за показниками домінантності, товариськості, наслідування, потреби представляти себе та потреби у соціальному схваленні. Домінантність, як схильність впливати на інших, своєрідно проявляється в обох групах жінок. Прискорення ритму життя під час трансформації суспільства сприяє росту особистісної напруги, посилює тривожність, підвищує соціальну активність, зокрема у жінок, в цілому призводить до процесу змінювання старих моделей поведінки жінок. Правослухняні жінки здібні діяти самостійно у нестабільному середовищі, стресостійкі, терплячі, дисципліновані, толерантні, оптимістичні, здатні мислити творчо та незалежно. Натомість у злочинниць неможливість швидко сформувати нові моделі поведінки веде до порушення рівноваги між громадськими (суспільними) інтересами та особистісними інтересами. В кримінальній сфері це призводить до росту агресивності і, як наслідок, збільшення кількості вчинення жінками тих злочинів, які дотепер вважалися чоловічими – вбивства, тілесні ушкодження, грабежі, розбої.

На відміну від злочинниць, у жінок контрольної групи збалансовані емоційно-

вольові якості, тобто, особливістю їх емоційної сфери є розсудливість, стриманість, контроль над емоціями. Вони не схильні до ризику, а якщо треба ризикувати, то ретельно аналізують ситуацію. Для цієї групи характерна готовність прийти на допомогу, проявити турботу. Для жінок також важливою є професійна сфера, можливість проявити себе ефективним працівником, досягти успіху та визнання у своєму трудовому колективі. Знаходження у соціальному середовищі виховує потребу у порядку та сприяє дотриманню певних формальних правил поведінки й неформальних норм, оскільки для жінок цієї групи важливою є їх репутація, прагнення самореалізуватися, бажання соціального сходження. Наявні соціальні вимоги сприймаються ними як своєрідний стимул до подальшого вдосконалення взаємин з оточуючими. Отже, можемо вважати жінок контрольної групи самостійними особистостями, тобто, внутрішньо незалежними, з розвиненим почуттям відповідальності за обраний життєвий шлях, чого бракує основній масі злочинниць.

Висновки Особистість жінки-злочинниці є певним типом людської особистості, котру формують ті норми і цінності, які існують в соціумі. Жінки-злочинниці мають стійкі риси, соціальні орієнтації, ідеали, відношення до оточуючих і до різних сторін життя, які визначають їх особливості та зумовлюють

їх поведінку, а саме, жінки-злочинниці агресивніше за правослухніних жінок, частіше схильні вдаватися до ризику, легко нехтують нормами моралі та права, є внутрішньо соціально нестабільними. Вони виявляють ознаки інфантилізму, прагнуть викривляти чи приховувати негативну інформацію про себе, уникають труднощів, не бачать сенсу планувати своє майбутнє та дотримуватися порядку, не схильні надавати допомогу оточуючим. Негативний вплив оточуючого середовища сприяє появі й закріпленню у них таких негативних якостей як жорсткість, корисливість, безвідповідальність, непристосованість до життя, схильність до вимагаючої поведінки, які впливають на можливу десоціалізацію жінок.

За умов трансформації суспільства в Україні сучасні жінки-правопорушниці діють в просторі декількох нормативно-ціннісних систем із відсутністю спільного ціннісно-нормативного еталону. Як наслідок в їх суперечливої свідомості немає чітких уявлень про дозволене та недозволене, оскільки зруйновані традиційні форми суспільної моралі, а наявна економічна криза знецінює освіту, не дає можливості заробити гроші за умов обмеженості робочих місць, самореалізуватися і врешті-решт здатна викликати економічну депривацію, котра впливає на формування девіантної, зокрема, злочинної поведінки жінок.

Література

1. Ананьев, Б.Г. Человек как предмет познания [Текст]: Б.Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 228с.
2. Антонян, Ю.М. Личность преступника [Текст]: Ю.М. Антонян, В.Н. Кудрявцев В.Е. Эминов. – СПб.: Изд-во «Юридический центр-Пресс», 2004. – 366с.
3. Головкин, Б.М. Корислива насильницька злочинність жінок в Україні: сучасний стан, тенденції розвитку. [Текст] /Б.М.Головкин// Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць /Акад. правових наук України, Ін-т вивч.пробл. злочинності. – Х.: Вид-во «Кроссруд», 2008.– Вип. 15. – С.227-236.
4. Костюк, Г.С. Избранные психологические труды [Текст]: Г.С.Костюк. – М.: Педагогика, 1988. – 304с.
5. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. [Текст]: А.Н. Леонтьев. – М.: Смысл; издат. центр «Академия», 2004. – 352с.
6. Максименко, С.Д. Генезис существования личности [Текст]: С.Д.Максименко. – К.: Изд-во ООО «КММ», 2006. – 240с.
7. Платонов, К.К. Структура и развитие личности [Текст]: К.К.Платонов. – М.: 1968. – 315с.
8. Холл, К. Теории личности [Текст]: К.Холл, Г.Линдсей. – М.: «Психотерапия», 2008. – 672с.
9. Хьелл, Л. Теории личности [Текст]: Л.Хьелл, Д.Зиглер. – СПб.: Питер, 2000. – 608с.